

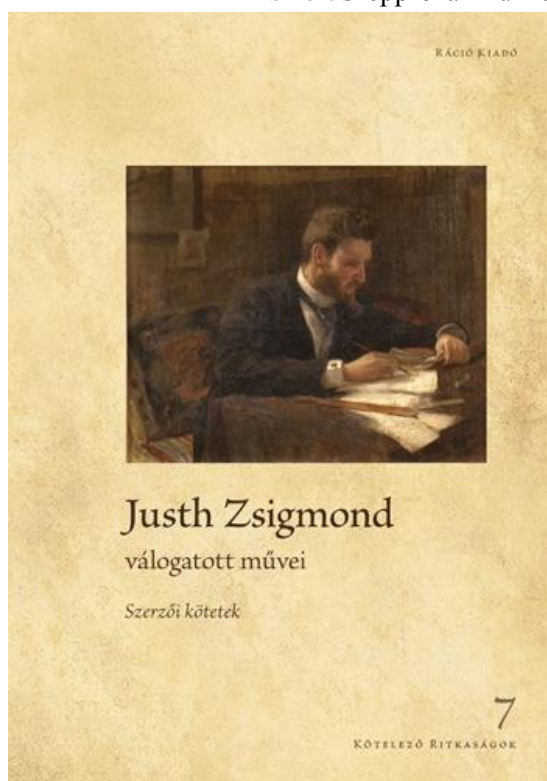
Mórocz Gábor

Árnyékok egy görög arcélen

Justh Zsigmond válogatott művei. Szerzői kötetek. Ráció Kiadó, Budapest, 2013.

(615 oldal)

Jó hír a klasszikus magyar irodalom kedvelőinek, hogy a 19. századi hazai irodalom számos értékes alkotását újraközlő Kötelező Ritkaságok sorozatnak immáron a hetedik darabja is megjelent. A Kiczenko Judit és Kardeván Lapis Gergely által szerkesztett új kötet reprezentatív válogatást ad Justh Zsigmond alig ismert széprózai munkáiból.

Különös, hogy az irodalmi kánonban korábban is előkelő helyen álló, elfeledettnek a legkevésbé sem tekinthető írónak 1945 után mindössze három regénye (*A pénz legendája*, a *Gányó Julcsa* és a *Fuimus*), valamint párizsi és hazai naplója jelenhetett meg új kiadásban, önálló kötet formájában. (A pontosság kedvéért tegyük hozzá: Justh levelezésének egy részét — a naplókkal közös kötetben — 1977-ben adták ki először és mindeztől utoljára, *Taedium vitae* című elbeszélését pedig beválogatták két novellaantológiába). A Ráció Kiadó kötete tehát régi hiányt pótol, amikor a fiatalon elhunyt, ám igen gazdag életművet maga mögött hagyó író nehezen hozzáférhető alkotásait közreadja.

Az újonnan megjelentetett szerzői kötetek — az *Ádám* című 1885-ben íródott, ám 1941-ig kiadatlan regényt leszámítva — megjelenésük sorrendjében követik egymást a könyvben. Külön ki kell emelni, hogy a szerkesztők úgy döntöttek: a kortárs műfajelméletek eredményeit figyelembe véve egységes művekként kezelik Justh elbeszélésanyagait, vagyis méltányolják a kötetek megkomponáló szerző szelekciós és elrendező tevékenységét, és eltekintenek az egyes novellák publikálásának eredeti időrendjétől.

Mindezt sok más filológiai érdekesség mellett maguktól a szerkesztőktől tudhatjuk meg. Az ő jóvoltukból ugyanis a vaskosnak nevezhető, több mint hatszáz oldalas kötet a primér szövegeken kívül hatalmas magyarító jegyzetapparátust és — a művek geneziséjét, illetve korabeli recepcióját áttekintő — szakszerű miniesszéket is tartalmaz. Így minden túlzás nélkül állítható, hogy a könyv tanulmányozása során egy egész pályáiv rajzolódik ki a különlegességek iránt fogékony olvasó előtt.

A kötet első darabját, a pályakezdő, huszonnégy éves író munkáját, az *Ádám* című regényt túlzás volna remekműnek tekinteni: narrációja zavaróan didaktikus, cselekményvezetése túlságosan kiszámítható, egyes részletei kidolgozatlanok, befejezése sablonos és szentimentális. Mégis figyelemreméltó alkotásról van szó, több szempontból is. Pszichologizáló tendenciája helyenként egészen összetett; a fiatal Justh az érzéki vágy ábrázolása terén jóval messzebbre jut e regényben, mint idősebb hazai pályatársai. A mostanában oly divatos irodalomelméleti irányzat, a testpoétika képviselői biztosan nem fognak csalódni e műben, mely a szerelem fiziológiai hatásainak bemutatásával sem marad adós, s így túlzás nélkül nevezhető a test regényének is (valószínűleg az első ilyen típusú alkotás a magyar irodalomban). A konzervatívabb poétikai iskolák híveit az *Ádám* társadalomkritikai vonatkozásai ragadhatják meg: a hazai középosztály erkölcsi és intellektuális színvonalával elégedetlen Justh-nak talán ez az egyedüli munkája, amelyben — Török Gyula és Móricz Zsigmond törekvéseit előlegezve — kifejezetten a „vidéki intelligencia” belterjes világáról ad szatirikus, minden illúziótól mentes képet. Ugyanakkor már e korai műben is megnyilvánul az író eleven, rokonszenvező érdeklődése a nép élete iránt (gondoljunk csak a falusi vásár szuggesztív leírására a regény elején).

A kötet újraközli Justh 1887-ben kiadott novellagyűjteményét, a *Káprázatok*at is. Az itt található elbeszélésekben a hazai közegetől eltávolodó, nyíltan francia eszmei és művészeti orientációt képviselő író hangja szólal meg. A rosszmájú kortárs kritikus, Péterfy nyomán úgy is fogalmazhatnánk: a mintakövető fiatal szerző a párizsi „szalon-analitikus” próza magyar megfelelőjét hozza létre. Az ide tartozó művek mindegyike dezillúziós tendenciát hordoz, a hanyatlás létélményét közvetíti, témaviláguk összességében mégis változatosnak mondható: a dekadens arisztokrata önsorsrontásáról, deklasszálódásáról (*Taedium vitae*) vagy a főrangú hölgyek szerelmi életéről és házassági szokásairól (*Fehér lap*) éppúgy plasztikus képet adnak, mint a művészértelmiségi alkotói válságáról (*Az utolsó hangulat*) vagy a zürichi egyetemisták világképének átalakulásáról (*Keresztutak*).

Ez utóbbi, erősen önéletrajzi ihletettséggű alkotás talán több is, mint novella. Én egzisztenciális tendenciájú esszéisztikus kisregénynek nevezném, és ahhoz a sokáig kevés figyelemre méltatott prózatörténeti vonulathoz sorolnám, amelyhez például Toldy István *Anatole*-ja vagy Asbóth János *Álmok álmodója* tartozik. A fejlődésregények optimizmusát visszajára fordító mű éppúgy az ábránd és a valóság, az „a priori idealizmus” és az „a post eriori pesszimizmus” viszonyát boncolgatja, mint az előbb említett prózai alkotások. A *Keresztutak* legizgalmasabb mozzanata egyébként az, hogy hősei, Claus és Charles számára nem az öngyilkosság vagy a kötelességteljesítés jelenti az egzisztenciális problémák megoldásának egyetlen reális lehetőségét (mint Anatole-nál vagy az *Álmok álmodója* Darvadyjánál), hanem egy választott ideológiához kapcsolódó attitűd elsajátítása. Az eleve szemlélődő életmódot folytató, rezignációra hajlamos Claus a buddhizmus, míg az aktivitásra törekvő — egykor naiv gondolkodású, ám azután

keserű élettapasztalatot szerző — Charles a nihilista színezetű anarchizmus híveként próbálja megtalálni helyét a világban.

A *Káprázatokhoz* hasonlóan a francia irodalom és gondolkodás hatását tükrözi a kötet következő darabja, a *Művészszerelem* című 1888-as alkotás is, amely Justh legbecsvágyóbb — ha nem is a legkülönb — munkái közé sorolható, s amelyet az első magyar művésztudományok szokás tekinteni. A cselekményben szegény, intellektuális tartalmakban annál gazdagabb mű ismeretelméleti, pszichológiai, illetve egzisztenciál-esztétikai síkon egyaránt értelmezhető, bár ezeket a jelentésrétegeket meglehetősen nehéz egymástól elválasztani. A kissé sterilre sikeredett, nem ritkán irodalmi sablonokra építő regény voltaképpen tárgya a modern művésztudományok útvesztése, amelynek háttérében a lehető legfinomabb, legdifferenciáltabb megismerési mód, az analitikus megközelítés merev érvényesítése áll. Ennek az attitűdnek a képviselője a mű főhőse, Gilády Arzén író, „a lélekvizsgáló regény ismert nevű mestere” (197.), aki saját kedvesét — és egyben modelljét — olyan hévvel analizálja, hogy elemző „szenvedélye” végül kettejük ígéretesnek tűnő szerelmét is megöli. — A *Művészszerelem*, amikor a végsőképp vitt esztétikai intellektualizmus életellenessé torzulását mutatja be, egy létmodell súlyos válságáról tudósít. Bár a regény végkifejlete nem tragikus, a magaskultúra reprezentánsáról adott könyörtelen láttelep a szerző ön-és világismeretének radikális átforgatódását vetíti előre.

Hasonló eszmei tanulságokkal szolgál a *Páris elemei* címmel megjelentetett 1889-es tárcagyűjtemény izgalmas és sokrétű koranalízise is. A frankofil Justh ebben a nemfikciós munkájában — a sebészi pontosságú, pozitivistá és darwinista elemzést profetikus kinyilatkoztatásokkal váltakoztatva — nemcsak egy szűk arisztokrata vagy művésztudományok csoport, hanem *általában* a túlérettnek nevezett párizsi, sőt: francia civilizáció széles körű hanyatlásáról számol be. Ámbár, ahogy a következő idézet is mutatja, a regresszió folyamatát nem tartja visszafordíthatatlannak: „E túlfinomított világban [...] érzik legjobban az, hogy Páris és Franciaország erre a *művészi fokra* jutva, mily közel van *történeti, politikai* szereplésének végéhez. Ha csak az alulról fölfelé törekvő elemek új vért, új izmokat, újabb erőt nem hozva, föl nem frissítik a már nagyon is elfinomult Párist. Ezt mindenkinek kívánnia kell, aki szereti Párist s vele Franciaországot.” (298.) Az idézett szövegrészlet második mondatában szereplő „ha csak... nem” megszorítás világossá teszi, hogy Justh maga is távolságtartással szemléli az általa felvázolt, igen hatásos és „tudományos” szempontból is megalapozottnak vélt katasztrófavíziót. Franciaország bukása e pontosítás szerint *valószínű*, de azért *szükségszerű*nek mégsem nevezhető; még van esély arra, hogy az egészséges „nép”, a romlatlan „vidék” megváltsa a dekadenciába süllyedő fővárost. S Justh itt már nem analizál: egyértelműen kilép a semleges megfigyelő pozíciójából, és nyíltan hangot ad elfogultságának.

Az író ezután de-, illetve rekontextualizálja a francia társadalom tanulmányozása kapcsán született felismeréseit: eljut ahhoz a belátáshoz, hogy a szubtilitásba hanyatlott modern individuuum is azért válik erőtlenné, mert nélkülözni kénytelen a spontaneitás lendületét, erejét. A szellemnek éppen ezért önkorlátozásra van szüksége — a saját érdekében. Az elvont tudat megmentheti önmagát, ha visszafordítja a szublimáció folyamatát; ha a közvetítettség árnyékvilágát maga mögött hagyva újra felfedezi a közvetlenség tereumát. S vele együtt mindazt, amit korábban mint banalitást elutasított vagy alábecsült: a természetességet, az egészséget, a mindennapi életet.

E régi-új értékek hordozója — a *Páris elemei* ideológiai tanulságait immár a hazai közegre és saját létviszonyaira alkalmazó, érett Justh interpretációja szerint — a magyar parasztság; az a közösség, amely nem pusztán egy társadalmi osztály a sok közül, hanem *idealitás*: az élő történelem, a múltból táplálkozó jövő kollektív szubjektuma is. Ebből pedig az következik, hogy a modern, hanyatló, „arisztokratikus” egzisztenciának a paraszti világ archaikusnak tűnő, valójában nagyon is korszerű értékrendjét kell belsővé tennie túlélése, illetve megújulása érdekében.

A könyvben csonkítatlanul szereplő két további elbeszélésgyűjtemény aligha értelmezhető ennek az 1889-90 körül végbemenő eszmei fordulatnak az ismerete nélkül. *A puszta könyve* és a *Delelő* című kötetekben fellelhető, döntő többségükben 1890 után született novellák ugyanis — tematikájukat és hangvételüket illetően — messzemenően eltérnek Justh korábbi alkotásaitól. Az Orosháza környéki parasztság mindennapjairól szóló írások zömének a mesterkéletlen egyszerűség a legfőbb jellemzője. Immár a népdalok, a népballadák eredendő tisztasága lesz az önkorlátozásra törekvő Justh új eszménye — világnézeti és nyelvi szempontból egyaránt. Az író látja és láttatja a „puszta” társadalmának ellentmondásait, ábrázolásmódja többnyire mégis az idillt sugárzó népi életkép irányába tolódik el. Mindez éles ellentétben áll az arisztokraták és művészértelmiségiek harmóniátlan, művi világát bemutató prózai művek összetett eszmeiségével és olykor affektáltnak ható kifejezésmódjával.

Nem kívánom tovább boncolgatni Justh „népies” programjának esztétikai vonatkozásait, viszont a könyv kapcsán szeretnék még néhány szót ejteni egy különleges szerkesztői ötletről. Szokatlan megoldásnak tűnhet, hogy a Justh Zsigmond munkáit összegyűjtő kötetben helyet kap egy ismeretlen szerző által írott, eredetileg francia nyelvű 19. század végi szöveg is. A *Műkedvelők* című regényről van szó, amelyet Nagy Judit igényes fordításában ismerhetünk meg. A szerkesztők döntése mégis indokolt, ha arra a Gálos Magda kutatásai nyomán ismert összefüggésre gondolunk, hogy a mű férfi főhőse, Márk Justh alakmása. Mi több: a regény ezer szállal kapcsolódik ahhoz a „dekadens” jelzővel kellőképpen megbélyegzett irodalmi eszmekörhöz, amelyet a franciáknál például Huysmans

vagy Bourget, Magyarországon pedig Justh Zsigmond (vagy éppen Gozdsu Elek) neve fémjelez.

A műfaji szempontból kulcsregénynek tekinthető *Műkedvelők* valóban kulcsot ad a szélsőséges mértékű esztétikai intellektualizmus ellentmondásaival viaskodó Justh gondolkodásához. Elég csak arra gondolni, hogy a realitások talaján álló, harmonikusnak nevezhető, „normális” ember és az álmok világában élő, kiegyensúlyozatlanságáról ismert, művész alkatú személyiség szembeállítása végig jelen van a műben, s ezzel a problémával szoros összefüggésben az antik görög-modern dichotómia is megjelenik a szöveg egy pontján. A túlfinomult, túlérzékeny Márk, akiről tudjuk, hogy „gyakran érez túlzott elragadtatást” (464.), s aki, bár cselekvésképtelennek tűnik, az alkotás, a művészet terepében még megóvhatja magát a pusztulástól, a következőket mondja a regény egyik mellékszereplőjének, a józan és „egészséges” Madame Whitbynek: „semmi árnyék ne homályosítsa el az ön görög arcélét” (509.). — Meglepő vagy sem: a túlkomplikált lelkivilágú, problémáinak túlságosan is tudatában lévő, ezért (is) boldogtalan modern individuum egy sohasemvolt „görögség” egyszerű, összhanggal teli világa után vágyakozik.

Aligha emelhető ki ennél jellemzőbb mozzanat a Justh-életművet meghatározó eszmék köréből.